

Deák Ágnes

DESSEWFFY EMIL ÚJFAJTA KÖZVETÍTŐ SZEREPBEN – 1860–1861

Dessewffy Emil gróf az 1840-es évtized eleje óta a magyar konzervatív tábor aktív és meghatározó személyisége volt. Bátyja, Aurél örökségét átveve elsősorban a *Világ*, később más néven a *Budapesti Híradó* vezető publicistájaként, majd 1846–1848 között a pártta szerveződő konzervatívok egyik fő organizátoraként működött. Már ekkor igyekezett eszméinek a birodalom vezető személyiségeit is megnyerni, például egy 1844 után Metternich kancellár számára készült memorandum formájában.¹ 1848 tavaszán a nagy átalakulás után az önállósulni kívánó magyar kormányzat ellen foglalt állást. A birodalmi centrum meghatározó személyeihez intézett memorandumaiban kíméletlen leszámolást javasolt, valamint katonai diktatúrát a rendteremtés érdekében és az alkotmányosság felfüggesztését. „Bizalmi férfiként” konferenciákon vett részt, „konziliáriusi” szerepében azonban csalódnia kellett, a kíméletlen leszámoláson túl a birodalmi kormányzat a magyar konzervatív csoportot félreállítva a birodalmi centralizáció jegyében Magyarország különállásának és alkotmányos intézményeinek teljes és végérvényesnek szánt megszüntetése felé vette az irányt az 1850-es évek elején. A konzervatívok 1850-ben és 1857-ben Dessewffy szövegezésében két memorandumban is felemelték szavukat az ország közigazgatási feldarabolása, a magyar hivatali nyelv háttérbe szorítása, a Magyarországon kívüli hivatalnokok tömeges alkalmazása ellen – mindhiába. A neoabszolutista kormányzati kurzus zsákutcája 1859-ben elindította az útkeresést az uralkodó környezetében és tanácsadói körében. Dessewffy ismét csak a bizalmi férfiú szerepét vette magára: memorandumot készített, Johann Bernhard Rechberg und Rothenlöwen gróf miniszterelnökkel tárgyalt, bizalmas konferenciákon vett részt, de kezdetben siker nélkül. Több félfordulat után végül 1860 októberében az általa korábban papírra vetett programból kiindulva, de azt átdolgozva Szécsen Antal gróf javaslata alapján az uralkodó kibocsátotta az októberi diplomát, amelyben bejelentette a korlátozott alkotmányossághoz való visszatérést. A Dessewffy által javasolt döntő és eltökélt alkotmányos fordulat helyett legfeljebb bizonytalan első lépések történtek – s Dessewffy minden kétsége ellenére elvbarátai társaságában részt vett a diploma szövegének előkészítésében. Attól azonban elzárkózott, hogy hivatali poszt vállalásával maga

¹ Memorandumát (keltezés nélkül, litografált) lásd Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK Kt.) Ms 4234/35.; Reformkori működéséről lásd *Dénes Iván Zoltán*: Közüggé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp. 1989. 113–137.

is aktív hivatalnokként vállaljon részt az új kormányzati kurzus intézményeinek felállításában és működésük megindításában. Úgy tűnt, a konziliáriusi szerep egyelőre véget ért, el kellett döntenie: hogyan tovább?

Viszonyulása az októberi diplomához érthető módon ambivalens volt, hiszen számos ponton eltért azoktól az elvektől, melyeket ő a politikai válságból egyedül kivezető út elemeinek tekintett: Dessewffy föderatív birodalmi államszervezetet javasolt 1860 szeptemberében, melyben minden tartomány/ország (beleértve Magyarországot is), illetve tartománycsoport ugyanazon autonóm jogokat élvezti belső ügyeinek intézésében: országgyűlése törvényeket alkot a belső igazgatáshoz tartozó ügyekben az uralkodó szentesítési jogával, míg a közös birodalmi ügyekben (pénzügyek, kereskedelemügyek) az országgyűlések által delegált tagokból álló birodalmi parlament gyakorolja a törvényhozói jogkört. A pénzügyeket azonban nem tekintette kizárólag birodalmi ügynek, a tartományok önadóztatási jogából kiindulva javaslata számolt külön tartományi pénzügyekkel is. A külügyek és a hadügyek vitelét (kivéve az újoncállításnak a birodalmi parlamenthez utalt ügyét) uralkodói felségjognak tekintette ugyanakkor, ahogy javaslata az állam végrehajtó szféráját is meghagyta volna az uralkodó alkotmányos korlátoktól mentes rendelkezési körében. Ehhez képest a diploma az uralkodói felségjog kiterjedésétől eltekintve szinte minden vonatkozásban eltért ettől: a birodalmi ügyek körét szélesebbre húzta, amennyiben a pénzügyeket kizárólagosan birodalmi ügynek minősítette, s ide sorolta a közlekedésügyet, a posta- és távírda ügyeket is. Ráadásul rendezetlenül hagyta a „birodalmi tanács” intézményét, nem volt világos, hogy tagjait az uralkodó nevezi ki, vagy a tartományi parlamentek delegálják, rendelkezik-e törvénykezdeményezési joggal, ülési nyilvánosak-e, eljárási szabályait saját maga határozhatja-e meg – azaz nem volt világos, milyen mértékben fog az megfelelni a modern parlamentarizmus követelményeinek. Ráadásul a tartományi törvényhozó testületek egyenjogúsága nem érvényesült, mivel a magyar országgyűlés számára biztosította az uralkodó a belső ügyekben a törvényhozói jogkört, a birodalom többi tartományának parlamentjei csak a törvényhozásban való „közreműködés” jogát kapták, ami kétségeket hagyott afelől, hogy valóban parlamenteknek tekinthetők majd vagy sem. További eltérés volt, hogy a föderatív kontúrok elmosódtak, mivel a Lajtán túli centralizáció átmentése érdekében a diplomába bekerült, hogy a Lajtán túli tartományok a birodalmi ügyek közé nem sorolt ügyek pontosan nem körvonalazott részében közösen, egy ún. szűkebb birodalmi tanács keretei között fogják „közreműködési” jogukat gyakorolni. Dessewffy az általa javasolt „államcsíny” keretében jó előre mindent pontosan szabályozni és eldönteni kívánt, a diploma viszont lényeges kérdéseket nyitva hagyott.²

² Dessewffy 1859-es programját, 1860-as tervét és az októberi diploma szövegét lásd Deák Ferencz beszédei. Kiadja Kónyi Manó. 2. kiadás. II. Bp. 1903. (a továbbiakban: Deák Ferencz beszédei II.)

E lényeges különbségek ellenére Dessewffy saját szellemi szülöttként tekintett a diplomára, s úgy ítélte meg, lehetőség van annak továbbfejlesztésére az általa javasolt irányba.³ A diploma kibocsátását megelőző két hónapban ránehezedett a szerepválasztás dilemmája is, de szeptemberben már elhatározta, hogy tervének sikere esetén sem vállal hivatali pozíciót, s a felsiker persze ebben csak megerősítette. Elvbarátait segítette a magyarországi politikát meghatározó hivatali posztokba: Vay Miklós bárót a magyar kancellári székbe (helyetteseként Szogyény Lászlót), Szécsen Antal grófot tárca nélküli miniszteri pozícióba, Mailáth György került az újjászervezett helytartótanács élére (helyetteseként Sennyey Pál báró), majd néhány hónapos késlekedés után Apponyi György gróf az országbírói posztra. Mindannyian barátai és legszorosabb elvtársai voltak.

Régi szerepek, új feladatok

A következő hónapokban kettős szerep várt Dessewffyre. Egyrészt folytatva a hatalom birtokosai háttérben maradó tanácsadójának szerepét segítette barátait: minden lényeges kérdésben (főispánok személyének kiválasztása, instrukcióik összeállítása, az esztergomi prímási értekezlet lebonyolítása és programja, az 1861. februári főispáni értekezlet irányvonalának meghatározása) részt vett a konzultációkban, és igyekezett sürgetni a döntéseket.⁴ Ezzel párhuzamosan, elsősorban a Bécsben tartózkodó Szécsenen keresztül – hiszen tudta, ő képes leginkább befolyást gyakorolni az uralkodóra – folytatta az agitációt szeptemberi programja minél több elemének elfogadtatása érdekében, hogy az októberi diploma alapján folytassák az alkotmányosság bástyáinak kiépítését a birodalom többi tartományában, mindenekelőtt vonják vissza a még a diploma kialakítása előtt elhatározott, de már október 20-a után kibocsátott tartományi statútumokat, s alkotmányos elven nyugvó újakat dolgozzanak ki; biztosítsák a tartományok számára a belső adóztatás s annak megfelelően az adótörvényhozás autonóm jogát; agitált állam- és konferencia miniszterek testületének felállítása érdekében; Alexander Hübner bárót (akit Ferenc József egy évvel korábban éppen a magyar konzervatívok programjának támogatása miatt menesztett rendőrminiszteri posztjáról)

426–449., 462–488., 492–504.; Lásd erről újabban *Deák Ágnes: Vonzások és taszítások* – Dessewffy Emil konziliáriusi szerepben, 1859–1860 (megjelenés előtt).

³ Dessewffy diplomáról vallott nézeteit lásd Dessewffy levele Apponyihoz. Pest, 1861. júl. 11. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) P 90 Dessewffy család levéltára. 3. cs. 5/d. Dessewffy Emil levelei; Sennyey levele „Mein theurer Freund!” megszólítással. Pest, 1860. nov. 7. Uo. 5/e. Dessewffy Emilhez címzett levelek.

⁴ Idősb Szogyény-Marich László országbíró emlékiratai. III. 1860–1861. Kiadja fia. Hornyánszky Viktor. Bp. 1913. 62., 230., 233., 235.; Vö. *Szabad György: Forradalom és kiegyezés* válaszútján (1860–61). Bp. 1967. 89–90., 158., 254.

javasolta kinevezni államminiszterré; sürgette a birodalmi tanács statútumának kidolgozását az általa javasolt parlamentáris elvek szerint. Érvelésében egy új elem is megjelent 1861 januárjában – nyilvánvalóan a diploma hűvös magyarországi fogadtatásának hatására: javasolta kimondani, hogy az uralkodó a speciális magyar ügyeket kizárólag magyar tanácsosai közreműködésével intézi – ezzel kívánta ellensúlyozni a felelős magyar kormány felállítására vonatkozó igényeket.⁵ Most már nem egyetlen „államcsíny” rohamosságával, egyetlen uralkodói döntéssel, hanem döntések sorozatával szeretne volna még a magyar országgyűlés összehívásáig kivinni mindezt, kész helyzet elé állítva az ott összeseregülő magyar politikai elitet. Folytatta a régi konziliáriusi szerepet, de kategorikusan elutasította, hogy bármiféle konferenciára Bécsbe utazzon, s úgy tűnik, ehhez most valóban tartotta is magát.⁶ Hivatalban lévő elvbarátait toltta maga előtt faltörő kosként, rájuk bízva az uralkodó és bizalmasai befolyásolásának feladatát. Láthatólag bízott abban, hogy Ferenc József ellenállását meg tudja törni – ha sikerül neki bécsi elvtársait, mindenekelőtt Szécsen Antalt maga mellé állítani. Ezért is támogatta elvbarátaihoz hasonlóan 1860 decemberében Anton Schmerling lovag államminiszterré kinevezését, mivel tőle az alkotmányos folyamatok felgyorsítását várta – joggal.⁷ Arra azonban ő sem számított, hogy Schmerling egy összbiriodalmi alkotmány kidolgozása és a centralizáció újbóli megerősítése felé veszi az irányt, az „októberi gondolat” legveszedelmesebb ellenfeleként.

Másik szerepében Dessewffy egyfajta pesti kirendelt megbízottként igyekezett a közvéleményt kedvező irányba terelni. A közvélemény is várta persze az állásfoglalást tőle, hiszen közismert volt, hogy a kormányzati kurzusváltás kezdeményezésében neki komoly mozgató szerepe volt, mégsem került kormányzati pozícióba (bár a hivatalvállalás korábban is távol állt tőle).⁸ S Dessewffy nem habozott a tanácstermekből kilépve a nagyközönség elé lépni a diploma képviseletében. Már október 21-én hajnalban Pestre utazik, viszi magával a diploma kinyomtatott példányait, kapcsolatba lép a Pesten tartózkodó liberális és konzervatív vezető személyiségekkel. Ugyanezen a napon távirati úton Pestre hívja a liberális politikai táborba tartozó Lónyay Menyhértet – akivel a Tisza-szabályozás és a Földhitelintézet felállításának ügyeiben egyébként is hónapok óta együtt

⁵ Dessewffy levelei Szécsenhez. Pozsony, 1860. okt. 22., nov. 16., dec. 3., 1861. jan. 7., jan. 17. MNL OL P 90 5/d.

⁶ Dessewffy levele Szécsenhez. 1860. dec. 20. MNL OL P 90 5/d.

⁷ Szécsen levele Dessewffyhez, vasárnap [1860. dec.] MNL OL P 90 5/e.; Dessewffy levelei Szécsenhez. Pozsony, 1860. dec. 20., dec. 25., 1861. jan. 17. Uo. 5/d.; Vö. *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 220–221.

⁸ Dessewffy Emil, „ki ugyan részt vett a bécsi tanácskozásokban, szintén nem vállalt hivatalt a most valószínű szervezeten” – közölte a Pesti Napló október 27-én. Különfélék című rovat. Pesti Napló, 1860. október 27.

dolgozott –, aki a Deák Ferenc köréhez vezető legközvetlenebb politikai kapcsolatot jelenti majd Dessewffy számára.⁹ Igyekszik az ország különböző pontjairól információkat gyűjteni a diploma fogadtatásáról.¹⁰ A liberális tábor híveinek megnyerésére törekszik azzal a céllal, hogy fogadják el kiindulópontként a közjogi kérdés rendezésére a diploma által szabott kereteket. Hangsúlyozza: a diploma továbbfejleszthető – bár ebben maga sem lehetett biztos, hiszen tudhatta, az uralkodó ellenállása a legfőbb akadály. Lónyay naplójának tanúbizonysága szerint „felmerült bizonyára náluk mint vezéreszme, mit Emiltől már többször hallottam, és melynek erősítéséül bizonyára a Reichsrati tanácskozások lefolyása és ott a magyar tagok túlnyomó befolyása szolgálhatik, hogy hivatva van Magyarország ezen monarchiába[n] a fő szerepet játszani, s ebből többé nem Osztrák, de Magyar Monarchia leend, ha az adott bázison a dolgok ügyesen tovább fejlesztetnek”.¹¹ S hogy ennek hangoztatása nem pusztán propagandafogás volt Dessewffy részéről, mutatja, hogy elvarátaikhoz intézett őszi leveleiben is kifejtette, hogy a Magyarország és Ausztria közötti szakadékot csak úgy lehet áthidalni, ha „Magyarország egyszer s mindenkorra hegemon szerephez jut a Monarchiában”, s javaslatai szerint Magyarország helytartója lenne tulajdonképpen a Monarchia első főméltósága. Szőgyény László is megemlíti emlékirataiban, hogy az 1861. februári pátens kibocsátása után Dessewffy „már odahajlik, hogy a császár tegye birodalmának súlypontját Magyarországba...”¹² Természetesen a birodalmi vezetők s mindenekelőtt az uralkodó szeme elé szánt memorandumai-ban ezt nem fejtegette, ott inkább a föderatív szervezet jegyében Magyarország és a többi tartomány egyenjogúságának követelményét állította az érvelés előterébe.

⁹ Lónyay és Dessewffy kapcsolatáról lásd *Dénes Iván Zoltán*: Lónyay Menyhért visszaemlékezése Dessewffy Emilre. Magyar Tudomány. Új folyam 28. (1983) 312–323.; Lónyay összefoglalója Dessewffy érdemeiről a Földhitelintézet és Tisza-szabályozás ügyeiben uo.; Lónyay közvetítő szerepére lásd *Emléklapok vajai Báró Vay Miklós életéből*. Lévy József bevezetésével. Bp. 1899. 331.; Dessewffy felesége férje halála után kifejezetten férje „jó barátja”-ként fordult Lónyayhoz. Dessewffy Emilné levele „Nagyságos Elnök úr!” megszólítással [Lónyayhoz]. Szentmihály, 1866. jún. 3. MTA KIK Kt. Ms 5304/171; Vö. *Cieger András*: Lónyay Menyhért 1822–1884. Bp. 2008. 77–81., 95., 98–99.

¹⁰ Vö. például Szalai István szentesi református lelkész levele Dessewffyhez. Szentés, 1860. nov. 8.: „A Cs. K. Diploma nálunk sem okozott semmi hatást, az itteni nép még most is az invasiót hiszi; egyébiránt a mi alföldi városaink lomha tömegek, politikával keveset gondolnak.” MNL OL P 90 5/e. A magyar nyelvű levéltári forrásokat modernizált helyesírással idézem.

¹¹ „Kótaj, 27. Okt[ó]b[e]r.” Lónyay Menyhért naplója 1860–1861. S. a. r. Berkes Hajnalka – Laszli Mariann – Nagy Anita. Szerk. Deák Ágnes. Bp. 2004. 9., 11. Vö. ennek egy másik megfogalmazásával 1860 novemberében: „Ő még mindig hiszi, hogy ha fussio – támogatása a mostani magyar kormány élén álló férfiaknak – a magyar befolyásnak túlnyomósága – a monarchiának magyar monarchiává való átváltoztatása lehetséges.” Uo. 36.; Vö. *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 83–85.

¹² Dessewffy levele Szécsenhez és Mailáthhoz. Pest, 1860. okt. 10. (német nyelvű); Dessewffy levele Szécsenhez. Pozsony, 1860. nov. 16. MNL OL P 90 5/d. A német nyelvű levéltári forrásokat saját fordításomban idézem. A forrás nyelvét csak akkor tüntetem fel, ha abból idézek. Vö. Idősb Szőgyény-Marich László i. m. 76–77.

Alighanem igaza volt Szécsen Antalnak, amikor úgy látta, Dessewffy – vele el-
lentétben – birodalom-átalakító terveiben mindig magyarországi perspektívából
szemlélte az összbirodalmat.¹³

1848 előtt kifejtett publicisztikai tevékenységének fényében érdekes, hogy
Dessewffy ezekben a hónapokban a politikai sajtó terén egyáltalán nem lépett
fel aktívan, bár több oldalról is megfogalmazódott az igény, hogy szükség lenne
egy olyan sajtóorgánusra, amelyet a konzervatívok teljes egészében magukénak
érezhetnének, s egyesek magát Dessewffyt is nógatták fellépésre e téren. Ő azon-
ban láthatóan korábbi politikai működésének fő terepét most nem kívánta újra
elfoglalni. Sőt, 1862 elején kifejezetten úgy nyilatkozott, hogy 1847-től, mióta
„a journalistai tollat” letette, nála „rendetlenebb és hanyagabb hírlapolvasó az
országban alig létezik”, gyakran több napig egyáltalán nem olvasott hírlapokat,
rendesen akkor is csak a táviratokat, kereskedelmi híreket vagy az újdonságokat,
de nagyon felületesen – vezércikket a legritkábban. Az országgyűlés ideje alatt
1861-ben – folytatta – ugyan több lapot is járatott, másokat a szerkesztőségek
küldtek meg számára, de naponta fél óránál többet akkor sem szentelt ezek átol-
vasására. Tudjuk azonban, hogy ez a későbbi kijelentése biztosan nem felelt meg
teljesen az igazságnak, hiszen leveleiben több alkalommal is kifakadt a diploma
magyarországi sajtófogadtatása ellen. Az azonban szemmel látható, hogy nem
érezte hivatva magát újságírói tevékenységre.¹⁴ Egyedül a külföldi sajtópropa-
ganda ügyei izgatták, elsősorban az angliai és persze az ausztriai közvélemény
befolyásolását tekintette fontos feladatnak.¹⁵

A politikai agitáció szűken vett szféráján kívül minden közszereplés és funkció
(az Akadémia elnöki tiszte, a Magyar Földhitelintézet felállításának előmunkála-
tai, a Tiszavölgyi Társulat működése) alkalmat teremtett számára a kapcsolatépí-
tésre, a közvetett agitációra. Ezen teendőiről a lázas politikai tevékenység legsű-
rűbb időszakában sem feledkezett meg (október 22-én például már a hónap ele-
jén megválasztott új akadémiai tagokat értesítette, hogy megválasztásukat – Tóth

¹³ Szécsen levele Dessewffyhez. 1861. máj. 6. MNL OL P 90 5/e.

¹⁴ Dessewffyt a publicisztika terére invitáló levélre példaként lásd Ismeretlen személy levele Dessewffy-
hez „Tisztelt régi barátom!” megszólítással. Buda, 1860. nov. 22. MNL OL P 90 5/e. Dessewffy 1862-
ben az idézett kijelentéssel indokolta, hogy nem adhat „bizonyítvány”-t Falk Miksa publicisztikai tevé-
kenységéről, azt nem ismeri, Falk vezércikket összesen ha hármat olvasott életében. Minden bizonnyal
Falk bécsi perbefogása kapcsán kérte Pompéry János, hogy Falk védelmére lépjen fel, Dessewffy azon-
ban elhárította ezt. Azt azonban 1860. novemberi két leveléből tudjuk, hogy akkoriban igenis olvasta
és helytelenítette Falknak az októberi diplomáról megjelentetett írásait a Pesti Naplóban. Dessewffy
levele Pompéryhez. Pozsony, 1862. febr. 8. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban
OSZK Kt.) Levelestár; Dessewffy levelei Szécsen Antalhoz. Szentmihály, 1860. nov. 2., nov. 16. MNL
OL P 90 5/d.; Reformkori és 1850-es évekbeli publicisztikájáról lásd *Dénes I. Z.: Közügyé emelt i. m.*
113–128.; *Dénes, Iván Zoltán: Conservative Ideology in the Making.* Bp. 2009. 181–182.

¹⁵ Vö. Dessewffy levele Szécsenhez. Pozsony, 1860. dec. 25. MNL OL P 90 5/d.

Kálmán kivételével a kormányzó jóváhagyta¹⁶). 1859 végétől az Akadémia alaptőkéjének gyarapítására és egy akadémiai palota emelésére indított – Dessewffy által kezdeményezett – nem nyilvános gyűjtés során Dessewffy 1100 magánlevelet írt aláírási ívekkel¹⁷, Széchenyi István gróf halála után gyűjtés indult szobrának emelésére. Mindenhol igyekezett véleményének kifejtésével hatni a közvéleményre, ezért bécsi barátait kérte a legfrissebb, akár bizalmas információk küldésére, hogy jól értesültségével kedvező benyomást gyakorolhasson („Mert az emberekben tartani kell a lelket. S ha nem tudok többet és nem tudom jobban, mint mindenki más, nem tudom ezt megtenni”), bár szkeptikusan megjegyzi: „Mindenhol nagyon szívesen *hallgatnak* engem, bár nem mindig *hallgatnak meg*.”¹⁸ (Kiemelés az eredeti szövegben.)

Ekkoriban született leveleiben a „tranzakció” a központi fogalom – s hogy az első feladat nem a bizalomébresztés, sokkal inkább a bizalmatlanság mérséklése –, ami mindenképpen helyes helyzetfelismerésre vallott. Ugyanakkor persze az információáramlás két irányú feladat volt számára, ahogy egyik levelében fogalmaz, „mint az uralkodó hangulatok figyelmes szemlélője és az országban történő dolgok ismerője” tudósította a bécsi politikai csatározásokban részt vevő politikustársait.¹⁹

A „tranzakció terén” azonban azonnal szembesülnie kellett azzal, hogy ő és elvbarátai helytelenül mérték fel a közhangulatot. 1859 őszén a Rechberg gróffal és Hübner báróval folytatott bizalmas tanácskozások sikertelensége után a Deák nézetei szócsövének tekintett *Pesti Napló*ban egy vezércikk formájában a liberális politikai tábor szolidaritását nyilatkoztatta ki a konzervatívok erőfeszítéseiről, s ez megalapozatlan reményeket keltett bennük. Biztosak voltak abban, hogy sikerül a nemzeti egység jegyében az októberi diplomát politikai minimális programként érvényesíteni. Természetesnek vették, hogy ha teljes egységet a liberálisokkal nem is, de sikerülhet szakadást elérni a liberális táboron belül, s a mérsékelteket (például Andrássy Gyula gróftot vagy Lónyay Menyhértet) magukhoz vonni. Ehelyett az 1848-as törvények helyreállítása programjának hirdetése a *Pesti Napló* hasábjain nagy csalódást jelentett számukra, s értetlenül álltak a diplomát élesen elutasító fogadtatás előtt. A következő hónapok alatt egyetlen egyszer sikerült a liberálisokat újabb szolidáris gesztusra rávenni: 1861. február elején, amikor a megyékhez intézett január közepi uralkodói dörgedelem eredménytelensége után felmerülhetett

¹⁶ Vö. Dessewffy levele Than Károlynak. Pest, 1860. okt. 22. MTA KIK Kt. Ms 10 025/46.

¹⁷ Vö. Dessewffy levele Pesty Frigyeshez. Pozsony, 1860. febr. 12. OSZK Kt. Levelestár; 1859 végén konzervatív barátait is felszólította az adományozásra. Dessewffy levele Apponyihoz, Jósikához, Waldstein János grófhhoz, Zichy Ferenc grófhhoz, Szécsenhez, Szőgyényhez. Pozsony, 1859. dec. 22. MNL OL P 90 5/d.

¹⁸ Dessewffy levele Szécsenhez. Pozsony, 1860. dec. 31. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.

¹⁹ Dessewffy levele Szécsenhez. Szentmihály, 1860. nov. 2. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.; Dessewffy levele Vayhoz. Pest, 1861. febr. 18. Közli: Emléklapok i. m. 385.

a gondolat: itt az idő, hogy a konzervatívok kudarcukat belátva lemondjanak posztjukról. Ekkor Szögyény kezdeményezésére Kemény Zsigmond báró a *Pesti Napló*-ban kiállt a kormányzat „érdemei” mellett, miközben hangsúlyozta, az 1848-as eszmék jegyében útjuk eltér a konzervatívokétól: „Mi az 1848-ki eszmékért küzdünk, s utunk egészen különvállik a mostani kormány utjától, de kötelességünknek tekintettük ... hallgatással nem mellőzni azt is, a mi jót tett, sőt nyíltan kijelenteni azt, hogy mi szerencsétlenségnek tekintenénk a jelen körülmények közt minden kormányváltást.”²⁰ Ez azonban nem változtatott a konzervatívok politikai elszigeteltségén. Dessewffy ugyanúgy értelmezte a számára irracionálisnak tűnő kérlelhetetlenséget, mint 1849-ben a nemzeti radikalizmust: „Az emberek tényleg bolondok.” 1860 őszén azonban már nem hitt abban, hogy kényszerítő eszközökkel, uralkodói diktatúrával rá lehet őket szorítani, hogy a józan észre újra rátaláljanak.²¹ Ha racionálisabb okok után kutatott, jó ideig még a nehézségek fő forrását a diploma által nyitva hagyott kérdések lezáratlanságában (a birodalom másik felén új tartományi státútumok hiányában, Magyarországon a birodalmi tanácsot illető bizonytalanságban, a főispáni kinevezések és instrukcióik késlekedésében) vélte megtalálni, s igen nehezen szabadult attól az illúziótól, hogy saját eredeti programja alapvetően más politikai szituációt eredményezett volna.²²

A lázas tevékenység, az azzal egyidejű csalódás és értetlenség hamar a lehangoltság hullámvölgyeihez vezetett, ami december közepe táján láthatólag a depresszióig fokozódott.

Már Kónyi Manó is utalt erre tapintatosan: december 14-ére Bécsbe várták volna Dessewffyt, hogy az országgyűlési választásokon irányadó választási szabályok meghatározására hivatott esztergomi primási értekezlet előkészítéséről tárgyaljanak, de ő „a hangulatnál fogva, a melyben kedélye az októberi fordulat miatt volt”, nem ment el Bécsbe, s visszavonulását jelentő leveleket írt Sennyey Pál bárónak és Szécsen Antal grófnak, felhatalmazva őket arra, hogy közös barátaikkal

²⁰ A fúziótervekről lásd *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 94.; ugyanez Apponyi szövegezésében: „Feladatunk”, keltezés nélkül. Lásd Emléklapok i. m. 326–327.; a konzervatívok meglepődéséről lásd [Ludasi Mór]: *Drei Jahre Verfassungstreit. Beiträge zur jüngsten Geschichte Oesterreichs. Von einem Ungar.* F. A. Brockhaus, Leipzig 1864. 66–67.; *Kemény Zsigmond*: „Pest, február 4.” *Pesti Napló*, 1861. febr. 5.; Vö. *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 252.; A cikk előzményeként lásd Szögyény levele Vayhoz, Bécs, 1861. jan. 25. Lásd Emléklapok i. m. 377.

²¹ Dessewffy levele Szécsenhez, Szentmihály, 1860. nov. 2. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.; ugyanerről részletesebben: „Az elkövetett hibáinkat be kell vallanunk. Tévedtünk. Azt hittük és reméltük, hogy az emberek itt nem teljesen bolondok. De azok. Ezzel alapvetően nincs mit csinálni. [...] Bolondokház beli lakókkal van dolgunk.” Dessewffy levele „Mein guter Freund!” megszólítással. Pest, 1860. nov. 28. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d. vö. Dessewffy memoranduma Windischgrätzhez, 1849. január vége: „A józan ész Magyarországon tökéletesen eltévedt.” Lásd *Wertheimer Ede*: Új adatok a magyar ó-conservatívok történetéhez. *Történeti Szemle* 4. (1915) 564., lásd még uo. 556.

²² Vö. *Berzeviczy Albert*: Az abszolutizmus kora Magyarországon. III. Bp. 1932. 134.

(Mailáthtal, illetve Vayyal, Szögyénnel és Apponyival) közölik a benne foglaltakat.²³ Dessewffyt testi bajok is gyötörték: heveny köszvény, bélpanaszok, a fejbőr és a nyakizmok betegsége s leginkább a „depresszió”, ahogy maga is nevezte. Megrendítő kétségek gyötörték – jelezve, hogy a szerepvállalás dilemmáit távolról sem hagyta maga mögött: „Hosszabb gondolkodás és önvizsgálat után ugyanis arra a beismerésre jutottam, hogy barátaim mindig is túlbecsültek engem. Lehet, hogy egy vagy más alkalommal voltak elképzeléseim, de hiányzott és hiányzik belőlem az akarat, hogy olyan pozíciót elfogadjak, ami szükséges lenne ahhoz, hogy elképzeléseimet keresztülvigyem vagy keresztüvitelükhöz a gyakorlatban hozzájárulhassak. Velem született gyengeségek, Sztáray-féle ostobaság, viszolygás mindenféle hivatali pozíciótól, alkalmatlanság a rendezett, foglalkozásszerű tevékenységre, bármiféle ambíció hiánya, a leküzdhetetlen visszarettenés egy kiemelkedő pozíciótól – egyszóval morális gyengeségek és hiányok komplexuma, egyfajta legbensőbb féllet [Halbheit] használhatatlanná tesz.” Visszalép hát a közkatonák sorába, hiszen „szerepét már eljátszotta”. „Szomorú, hogy nem nézhetek vissza rá megelégedéssel. Ez hiányaim büntetése. Igen kemény büntetés. Nem vesztetek velem semmi mást, csak egy konok, gyakran kényelmetlen és valójában és praktikusan mindig is haszontalan tervecsinálót... Nem vagyok dezertőr; hű maradok meggyőződéseimhez – lemondok egy olyan szerepről, melyről felismertem, hogy méltatlan vagyok hozzá. Elvtársatok maradok, de arra a bensőséges bizalomra, amivel megtiszteltek, méltatlannak érzem magam, s annak további jeleit nagyon keserű megaláztatásnak kellene éreznem.”²⁴ Dessewffy Szécsenhez intézett leveléből tudjuk, hogy Sennyey és Mailáth kifejezetten rosszalta elhatározását; Szögyény remélte – feltehetőleg jól ismerve Dessewffy impulzív személyiségét –, hogy ez nem az utolsó szó a gróf részéről; Szécsen pedig nyugtatni igyekezett: ha Dessewffy „tervecsináló”, akkor minden államférfi az, aki a jelen válságos helyzetből kiutakat keres, s rövid levelében mindenekelőtt a politikától független hűséges és változatlan barátságáról biztosította.²⁵

Dessewffynek nem volt szüksége a baráti biztató szavakra ahhoz, hogy a mélypontról kihúzza magát, hiszen még Szögyény és Szécsen leveleinek születése előtt újra a közélet porondjára lépett. December 17-én megjelent Esztergomban, s az értekezleten a váratlanul megbetegedett Apponyi helyett ő lett a konzervatív vezérszónok, s bár általában véve az 1848. évi választójogi törvény hiányait fejtegette, azok alkalmazása mellett tette le a voksot.²⁶ December 20-án meghatottan

²³ Vay távirata Dessewffyhez. Pest, 1860. dec. 10. MNL OL P 90 5/e.; Deák Ferencz beszédei II. 517.

²⁴ Dessewffy levele Szécsenhez. Pozsony, 1860. dec. 15. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.

²⁵ Szögyény levele Dessewffyhez. Bécs, 1860. dec. 20., Szécsen levele Dessewffyhez. kedd [ceruzával rávezetve: 1860. dec. 18.] MNL OL P 90 5/e.

²⁶ Dessewffy beszédét lásd Deák Ferencz beszédei II. 518–521. Vö. Lónyay értékelésével: „Desewffy Emil beszédje igen sikerültnek mondható. Minden újabb tételénél vártuk, hogy vitára fog alkalmat

köszönte meg Szécsen megnyugtató sorait, s a jóbarát aggodalmait közölte a bécsi politikai küzdelmek első sorában csatározó Szécsennek: „Egy nagy kérésem van hozzád. Hallom, hogy nagyon megerőlteted magad. Esküszöm neked: igyál sok vizet, egyél sok gyümölcsöt, igyál nagyon kevés bort, teát soha esténként, inkább fagyaltot, *naponta megfelelő* mozgás. Ez az egyedüli módszer, ami lehetővé teszi a sok szellemi munkát.” (Kiemelés az eredeti szövegben.) Közben pedig már ismét teendőkkel és ütemezési tervvel, egyedi megbízásokkal halmozza el őt – „gyors, hirtelen, átfogó cselekvésre” sarkallva a magyarországi és a birodalom vezető szintjein egyaránt.²⁷

1860. december végén a Drezdában letartóztatott és Bécsbe szállított Teleki László gróf ügye foglalkoztatta, két levelet is intézett Szécsenhez, részletes tanácsokat adott: szabadon kell bocsátani s választási lehetőséget adni számára, hogy külföldre távozzon vagy Magyarországra menjen, s azt is felvetette, hogy az uralkodó fogadja Telekit. Megnyugvással töltötte el, hogy végül sikerült, részben tanácsainak megfelelően, rendezni a konfliktust.²⁸

Érdekes adalék lehet az propaganda tevékenységének eredményességére nézve, hogy amikor Deák Ferencet és Eötvös Józsefet az uralkodó audienciára Bécsbe hívta, s a magyarországi közvélemény már-már azt hitte, küszöbön áll az 1848-as törvények hatályának visszaállítása, új kormány kinevezése, az állítólagos miniszteri várományosok között Dessewffy is szerepelt (bár azt nehéz elhinni, hogy Benedek Lajost pedig leendő hadügyminiszternek vélték).²⁹

1861. január 23-án nyílt meg Apponyi György elnökletével az ún. országbírói értekezlet, melynek feladata ideiglenes büntető- és polgári törvénykezési szabályok meghatározása volt. Dessewffy nagyon fontosnak tartotta az igazságszolgáltatás mielőbbi szabályozását mint olyan terepet, ahol politikai programok helyett a gyakorlati térre vihetők az energiák. Eredetileg egy szűk tagú bizottság felállítását javasolta, körülbelül tizenkét fővel (köztük Ghyczy Kálmánnal és Deák Ferencsel), szerinte nyolc nap alatt elvégezhetnék a szabályozást.³⁰ Január végétől azután saját maga is részt vehetett az értekezlet

adni, azonban oly kerek, és megtámadhatlan volt, hogy mindjában megkönnyebbülve éreztük magunkat [...]” „Pest, 22. Dec[ember]”. Lónyay Menyhért naplója i. m. 71.; *Berzeviczy A.: Az absolutismus kora* i. m. 149.; *Szabad Gy.: Forradalom és kiegyezés* i. m. 153–157.

²⁷ Dessewffy levele Szécsenhez. 1860. dec. 20. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.

²⁸ Dessewffy két levele Szécsenhez. Pozsony, 1860. dec. 25., dec. 27. MNL OL P 90 5/d. Lásd *Szabad Gy.: Forradalom és kiegyezés* i. m. 208–209. Lásd még Lónyay Menyhért levele Dessewffyhez. Pest, 1860. dec. 24. MNL OL P 90 5/e.; Dessewffy levele Vayhoz. Pozsony, 1860. jan. 3. Lásd Emléklapok i. m. 312.

²⁹ Sennyey Pál báró levele Dessewffyhez. Pest, 1861. jan. 1. MNL OL P 90 5/e.

³⁰ Az igazságszolgáltatásról lásd Dessewffy levele Szécsenhez. Pest, 1861. jan. 7. MNL OL P 90 5/d.; *Berzeviczy A.: Az absolutismus kora* i. m. 187.

működésében. Február közepe táján szólalt föl néhány kérdésben, kiemelkedő szerepet azonban nem játszott.³¹

Mindeközben a politikai feszültség érezhetően nőtt, mivel az újjászervezett megyei önkormányzatok az 1848. áprilisi törvények biztosította jogkört követelték maguknak, megtagadták a törvénytelennek tekintett adók behajtását, az újoncozásban való részvételt. Január közepén az uralkodó engedelmességre szólított fel, de nem sok eredménnyel. Dessewffy továbbra is részt vett a közvetítő törekvésekben. Február 4-én például szállásán, az Angol királynő szállóban Apponyi, Szécsen, illetve Deák, Lónyay, Eötvös és Kovács Lajos részvételével találkozóra került sort, a közhangulatot és a lehetőségeket latolgatva.³² Február közepén Vay kancellár Pestre érkezett, hogy a megyei főispánok értekezletén igyekezzen a kormányzat iránti engedelmesség erőit erősíteni, előtte érkezett Mailáth és Apponyi mellett Dessewffyval is – az értekezlet azonban nem sok eredményt hozott. Mindennek ellenére úgy tűnik, Dessewffy kedélye bizakodó volt január–februárban, „Emil nem lát oly feketén, mint gondolám” – jegyezte fel Lónyay naplójában. Februárban Szőgyény is azt rögzítette, hogy miközben Szécsen, Mailáth és Sennyey nemigen lát esélyt a kibontakozásra, Dessewffy és Apponyi „kedvezőbb színben látják a jövőt”.³³

Az optimizmus, ha volt, nem sokáig tartott. Szécsen Antal ugyanis értesítette Dessewffy-t a februári pátens előkészületeiről, és elküldte számára a tervezetet, amit Dessewffy nagy megdöbbenéssel fogadott, holott a birodalmi tanács státútumának minél előbbi kidolgozását és közzétételét maga is állandóan sürgette. Schmerling koncepciója azonban nagyon távolt állt elképzeléseitől. Dessewffy február 11-én, 15-én és 19-én Szécsennek, 18-án pedig Vaynak fejtette ki véleményét hosszú levelekben. Mindenekelőtt leszögezte, hogy nem mással, mint az 1849. március 4-én kibocsátott oktrojált alkotmány „javított kiadásával” van dolguk, s mindenki ennek is fogja tekinteni. Ezzel az októberi diploma szelleme megsemmisül, bármiféle közvetítő szerepnek vége, s a konzervatívoknak nincs más választásuk, mint ellenzékbe vonulni. De persze azonnal konkrét tervet készített arra vonatkozóan, hogyan lehetne a kármentesítést a legkisebb veszteséggel, sőt

³¹ *Ráth György*: Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában. I. Pest 1861. 9–10., 13–14., 16., 21., 27., 47., 243–246., 279., 283.

³² „Pest, 8. február”. Lónyay Menyhért naplója i. m. 125–127. Deák felé tett gesztusai egyikeként március elején rendelkezett arról, hogy a Kazinczy Gábor által kiadott „Gróf Dessewffy József irodalmi hagyományai” című kiadványból (Dessewffy József és Kazinczy Ferenc levelezését tartalmazó sorozat második kötetéből) a neki járó tiszteletpéldányok egyikét Deák Ferenc kapja. Dessewffy levele Toldy Ferenchez. Pozsony, 1861. márc. 9. MTA KIK Kt. M. Irod. Lev. 4-r. 462. Toldy Ferenc levéltárázója VII. kötet.

³³ „Pest, 29. január [1]861.” Lónyay Menyhért naplója i. m. 119.; Idősb Szőgyény-Marich László i. m. 73.

az alkotmányosság térhódítására nézve saját eredeti tervének keretei között nyereggel végrehajtani: a februári pátens csak a nyugati tartományok egyesített parlamentjére („szűkebb birodalmi tanács”) vonatkozzon, szűkebb hatáskörrel, hogy az a tartományok saját testületeinek jogkörét ne semmisítse meg, abban a magyar korona országai ne vegyenek részt. A birodalmi ügyekre maradjon az „általános birodalmi tanács” (de csak a birodalmi pénzügyekben legyen kompetens, az országos pénzügyekben nem), a szűkebb birodalmi tanács és a magyar országgyűlés válassza tagjait a testületek által meghatározott módon, működésére az általános parlamentáris szabályok legyenek érvényesek. Dessewffy nem szól arról, hogy a két testület milyen arányban osztozzék a képviselői helyeken (de paritásról sem beszél). Ezúttal is hangsúlyozta, hogy az adótörvényhozást minősítsék az országok/tartományok belügyének, különítsék el a birodalmi és országos pénzügyeket. Ezzel egyidőben szűnjön meg az állandó birodalmi tanács. Azt mindenképpen javallotta, hogy a kormányzati felelősség elvét ne tartalmazza az irat (nem ezért, de az majd kikerül abból), mivel akkor automatikusan felelőssé a követelést külön magyar felelős kormányra, s „kész a dualizmus”.³⁴ Dessewffy feltehetőleg riasztotta Lónyayt és rajta keresztül Deák körét is. A *Pesti Napló*ban február 21-én ugyanis megjelent Lónyay cikke az ausztriai sajtóban a készülődéseket megszéllőztető közleményekre hivatkozva, s az kudarcra ítéltnek minősített minden törekvést, hogy a bécsi birodalmi tanácsba képviselők küldésre akarják kötelezni a magyar politikai elitet. A közlemény ugyanakkor elhatárolja e tervtől a magyar kormányférfiakat, kiktől „ezen eszme nem kerülhetett”. Lónyay naplója tanúbizonysága szerint persze Dessewffy is helyesléséről biztosította a cikk megjelenése után.³⁵

Dessewffynek tehát a pátens előkészületei közepette már az volt a véleménye, hogy annak kibocsátása után a hivatalban lévő magyar konzervatívok helyzete „tarthatatlan”, le kell mondaniuk. De ők – kétségeik és a lemondást fontolgató dilemmáik ellenére – nem követték véleményét (abban azonban megegyezett álláspontjuk, hogy Vaynak nem szabad aláírásával ellátni a pátent, mivel egy pátent „magyar udvari kancellárnak nem szabad aláírni”).³⁶ Február végével le-

³⁴ Szécsen levele Dessewffyhez, péntek [1861. febr. eleje], MNL OL P 90 5/e.; Dessewffy levelei Szécsenhez. Pest, 1861. febr. 11., 15., 19. (német nyelvűek) Uo. 5/d.; Dessewffy levele Vayhoz. Pest, 1861. febr. 18., lásd Emléklapok 385–388.; Apponyi hasonló véleményét lásd Apponyi levele „Theurester Freund!” megszólítással. Pest, 1861. jún. 25. MNL OL P 90 5/e.; Szécsen három levele Pesten tartózkodó elvbarátaihoz, keltezés nélkül, uo.; vö. *Berzeviczy A.: Az absolutizmus kora* i. m. 191.; *Szabad Gy.: Forradalom és kiegyezés* i. m. 257.

³⁵ „L. M.”: „Pest, február 20.” *Pesti Napló*, 1861. február 21.; „Pest, 21. Febr[uar] [1]861.” Lónyay Menyhért naplója i. m. 137.

³⁶ Vö. például Dessewffy levele Vayhoz. Pest, 1861. febr. 18.; Vay levele Szőgyényhez. Golop, 1861. febr. 18. lásd Emléklapok i. m. 388., 258.; Sennyey már 1860. december elején, az első hírekre arról, hogy Bécsben „Reichstag” lesz, kijelentette, akkor „menni” kell. Sennyey levele Dessewffyhez. Buda, 1860. dec. 6. MNL OL P 90 5/e., később: Sennyey levele Szőgyényhez. Buda, 1861. febr. 24. Lásd

zárult az az időszak, amikor Dessewffy még reménykedhetett programjának elnyújtott kivitelében, április végén így összegezte véleményét: „...október 20-ával, ahogy az adatott, nem tudtam egyetérteni, mivel szerintem nagyon lényeges dolog nem történt meg, épp annyira kevésbé értettem egyet azzal, ami október 20. és február 26. között történt, a legkevésbé pedig február 26-ával. Azt is elmondtam neked, hogy honfitársaimban nagyon csalódtam, amikor náluk józanságot feltételeztem.”³⁷ Vereség minden fronton! Nem csoda, hogy a március eleji híradások Dessewffyról mind lehangoltságról és kiábrándultságról tudósítanak. „Első volt, hogy Emilhez mentem, kivel egy emeletben [!] szállva vagyok. Őt lehangolt állapotba[n] találtam. Lehet is oka az új Diploma után. Sok beszélgetésünk után csak bizony az volt az eredmény, miszerént a németek nem tudják azt a gondolatot elfelejteni, hogy mi *erővel visszafoglalt* ország lennénk, ennél fogva a fejedelemnek szabad, hol akarja, a *pragmatica sanctorum* hivatkozni, de miután foglalt, annyit jogainkból visszaadni, mennyit neki tetszik” – jegyezte fel Lónyay Bécsben.³⁸ De ugyanezen a napon a lehangoltság közepette is újra javaslattal ostromolta Dessewffy Vayt, még mindig a kármentesítés jegyében, hogy indítványozzák, a birodalmi tanács jogköre finansziális ügyekben csak a közös ügyeket érintő pénzügyekre terjedjen ki!³⁹

1861. március 6-án az uralkodó utasította Vayt, hogy bizalmi férfakkal tárgyalva készítsenek előterjesztést számára az országgyűlés ügyében a kitűzendő napirendről, a várható konfliktusokról és azok megoldási módjairól. Megnevezte az értekezletre meghívandókat is, közöttük Dessewffyt. Végül a március 9–15. között lezajlott bizottsági tárgyalásokról, bár a magyar konzervatívok egész vezetése részt vett, a március első napjaiban egyébként Bécsben tartózkodó Dessewffy hiányzott. Láttuk, már a megelőző hónapokban is kategorikusan elzárkózott a bécsi konferenciázgatásoktól, s ebbeli hajlandóságát a februári pátens biztosan nem növelte. Március 6-án levélben utasította vissza a részvételt, de jó tanáccsal persze szolgált: óvott attól, hogy az októberi diplomát kategorikus imperatívusz-ként megvalósítandónak és megvalósíthatónak tekintsék – azt el kell fogadnia az országnak; azt írta, ezt magának a császárnak is kifejtette annak idején (feltehetőleg az 1860. október 18-i audienciáján).⁴⁰ A konferencia kezdete után, március 11-én Szógyény Dessewffytól „bölcs nézetinek” közlését kérte: „Két nap óta

Idősb Szógyény-Marich László i. m. 248.; Dessewffy véleményére Vay aláírásának elmaradásáról lásd Dessewffy levele Szécsenhez. Bécs, 1861. márc. 1., illetve Emléklapok i. m. 393.

³⁷ Dessewffy levele Szécsenhez. Pest, 1861. ápr. 21. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.

³⁸ „Bécs, 1. március [1]861.” Lónyay Menyhért naplója i. m. 142. Ugyanezen a napon jegyzi fel Szógyény László is: „Dessewffy Emil, ki éppen itt van, szintén nagyon nehezítve látja a pátens folytán való kibékülést [...]” Idősb Szógyény-Marich László i. m. 76–77.

³⁹ Dessewffy levele Szécsenhez. Bécs, 1861. márc. 1. Lásd Emléklapok i. m. 391–393.

⁴⁰ Dessewffy levele Szécsenhez. Bécs, 1861. márc. 6. MNL OL P 90 5/d.

tanácskozunk, s csak odáig jutánk, hogy mindnyájan kimondánk, miszerint Október 20^{ának} vezéreszméjét még most is fenntartjuk, s annak lehető keresztülvitelére mindennemű szellemi eszközök használatát ajánljuk; az e részben folytatandó országgyűlési tractatusnak a legszélsőbb határokat hagyván nyitva.” Március 18-án újra arra kéri Dessewffyt, fejtse ki nézeteit az országgyűlés megnyitása alkalmával tartandó királyi trónbeszédre vonatkozóan. Nem maradt nyoma Dessewffy válaszában, tehát nem tudjuk, végül közvetve volt-e része a bizottsági javaslat kidolgozásában, vagy sem, de az valóban igyekezett a lehető legtágabb teret engedni a közjogi kérdések megvitatásának, elkerülni, hogy az októberi diplomát és még inkább a februári pátentst változtathatatlan kiindulópontnak nyilvánítsák, s a hivatalban lévők állásukat e javaslat elfogadásához kötötték. Sikerült elérniük, hogy a királyi megnyitóbeszéd csak az októberi diplomát említse, s kijelentse, hogy az a közös ügyek intézésének keretét meghatározta, de ezen viszonyok rendezését „Magyarország alkotmányos belállapotával összhangzásba” kell hozni, ami nyitva hagyta az esetleges módosítások irányát (miközben az uralkodó Apponyihoz mint az országgyűléshez kiküldött királyi biztoshoz intézett utasítása egyértelműen fogalmazott: az ország alkotmányos állapotát az októberi diploma határozataival kell összeegyeztetni, s ez az irat felszólított a februári pátens alapján követküldésre a birodalmi tanácsba).⁴¹

Eközben Dessewffy már más módon készült az országgyűlésre. Pozsony városában viszonylag szoros küzdelemben választotta magát képviselőnek, hogy az alsótáblán részt vehessen. Választóihoz intézett beszédében nem hirdetett külön programot, mint írta, tudja, hogy választói nem arisztokratát, nem demokratát, s „nem tulbuzgó és dühös magyart” akartak választani, s ő ezeknek szellemiségét tekintve megfelel. Az ország sarkalatos jogai kapcsán az 1790. évi X. törvény cikk mellett megemlítette az 1848-as törvényeket is, de homályban hagyta, hogy azokból pontosan mit tekint irányadónak. Leginkább azt hangsúlyozta, hogy a magyar közjog régi sarkalatos elve, hogy „a Fejedelem a magyar ügyeket, magyar tanácsosai segélyével és azok által kormányozza és tárgyalja, és hogy ezek az országgyűlésnek felelősséggel tartoznak [...]”. Ugyanakkor hangsúlyozta a széles tájra fektetett municipális rendszer fontosságát – amit a felelős kormányzatra irányuló politikai követelések legjobb ellensúlyának tekintettek a konzervatívok.⁴²

⁴¹ Ferenc József irata Vayhoz. Bécs, 1861. márc. 6. Lásd Emléklapok i. m. 394.; Szőgyény levelei Dessewffyhez. [1861.] márc. 11., márc. 18. (magyar nyelvűek) MNL OL P 90 5/e.; a konferencia működéséről és javaslatairól, a királyi megnyitó beszédéről lásd Idősb Szőgyény-Marich László i. m. 276–288.; Deák Ferencz beszédei. Kiadja Kónyi Manó. 2. kiadás. III. Bp. 1903. (a továbbiakban: Deák Ferencz beszédei III.) 3–15., 19–22., idézet: 20.; *Berzeviczy A.: Az abszolutizmus kora* i. m. 215–216.; *Szabad Gy.: Forradalom és kiegyezés* i. m. 420.

⁴² Dessewffyt háromszázegynéhány szavazattal 23 szavazattöbbséggel választották meg. Pesti Napló, 1861. március 20. (esti kiadás); Gróf Dessewffy Emil beszéde választóihoz. Uo. 1861. március 27.;

Új szerep, régi feladatok

Az előzetes várakozások szerint Dessewffy volt hivatva az országgyűlésen a konzervatív képviselők irányítására. Lónyay március végén már feljegyezte: „Azt mondják, hogy Desewffy Emil és Ürményi Józsi lennének a kormánypárt szószólói közt.”⁴³ A későbbi tudósítások azonban mást mutattak. A magyar politikai emigráció „sajtófelelősét”, Jósika Miklós bárót Pestről tájékoztató Károlyi Sándor gróf a konzervatívok országgyűlési vezérének egyértelműen Ürményi Józsefet tekintette, s bár az országgyűlés első heteiben még fel-felbukkan leveleiben Dessewffy neve, azután teljesen eltűnt.⁴⁴ Kecskeméthy Aurél országgyűlési arc-képkarcolataiban szintén alig jutott hely Dessewffy számára – nem véletlenül.⁴⁵ Az első hetekben folyó igazolási eljárásokban Dessewffy láthatóan még aktívan részt vett, javasolta például, hogy dolgozzanak ki és fogadjanak el egy verifikációs szabályzatot, de követérsai nem támogatták. Másrészt a titkos szavazással megválasztott győri képviselő ügyében nyilvánított véleményt. Az első felirat általános vitájában viszont egyáltalán nem szólalt fel, bár június 5-én természetesen jelen volt a nyilvános szavazáson, s a felirat mellett szavazott, majd a módosító javaslatok ellenében is Deák eredeti felirati javaslatát támogatta a részletes vitában, s két ügyrendi kérdést érintő kisebb hozzászólást tett. Június végét követően viszont egyáltalán nem lehetett hangját hallani az ülésteremben,⁴⁶ pedig alaposan felkészült a parlamenti csatározásokra (tanulmányozta például a megyék utasításait), s nem volt rossz szónok.⁴⁷ Lónyay szerint legfontosabb funkciója az volt, hogy ő elnökölt „a jelen országgyűlés teendőiről hozandó határozat szerkesztésével

Szabad Gy.: Forradalom és kiegyezés i. m. 422.; Beszédéről lásd még Dessewffy levele Szécsenhez. 1861. márc. 24. MNL OL P 90 5/d., Szécsen levele Dessewffyhez, péntek [1861. márc. vége] Uo. 5/e. (Az arisztokráciához való kritikus viszonyulása a reformkortól kezdve Dessewffy politikai identitásának egyik lényeges eleme. Vö. *Dénes I. Z.*: Közüggyé emelt i. m. 113–114.)

⁴³ „Pest, 20. Márc[ius] [1]861.” Lónyay Menyhért naplója i. m. 165.; Az emigráns Jósika Miklós báró is úgy tudta április elején: „Dessewffy parancsnoksága alatt 40, legfeljebb 50 »ókonzervatív és pecso-vics« van az országgyűlésen. Jósika Kossuthhoz írt levelét (1861. ápr. 3.) idézi *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 438.

⁴⁴ *Varga János*: Határozatiak és feliratiak 1861-ben (Gróf Károlyi Sándor levelei báró Jósika Miklós-hoz). Levéltári Közlemények 54. (1983) 1–2. sz. 212.

⁴⁵ Országgyűlési árny- és fényképek. Rajzolta Kákay Aranyos. Pest 1861. 52.

⁴⁶ Az 1861-ik év April 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának napója. Szerk. Hajnik Károly. I–II. Pest 1861. I. 30–31., 36., II. 53., 140., 196–197., 206. Lásd még Dessewffy levele Pom-péry Jánoshoz. 1861. ápr. 24. OSZK Kt. Levelestár; „Országgyűlés. A nemzeti képviselők IX. ülése ápril 28-kán.” Magyarország, 1861. április 24.; Vö. *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 444.

⁴⁷ Dessewffy feljegyzése „Utasítások quod új Rendszer” címmel, dátum nélkül. MNL OL P 90 5. tétel: Dessewffy Emil politikai iratai 1845–1862. Lónyay Menyhért közvetve megörököltette Dessewffy szónoki modorát, Ghyczy Kálmán egyik beszéde kapcsán ugyanis feljegyezte: „Előadási modorában, a lassú, accentuált mondatokban hasonlít a Desewfféhoz, azonban az Emil előadása erőteljesebb, nyomatékosabb.” „Pest, 18. Ápr[ilis]” Lónyay Menyhért naplója i. m. 206.

megbízott választmány”-ban (előadója Lónyay, tagjai jobbára liberálisok), melynek feladata annak előkészítése volt, mivel kell majd az országgyűlésnek foglalkoznia a közjogi kérdések rendezése után.⁴⁸

Mivel magyarázható Dessewffy színpalak előtti passzivitása? Általában véve igen kényes volt a konzervatívok helyzete. Ferenc József több alkalommal is hangot adott 1861-ben, de később is erős neheztelésének az 1860. októberi diplomát kezdeményezőkkel szemben, mondván, Mailáthot kivéve nem volt bátorságuk kiállni az országgyűlésen az októberi diploma programja mellett.⁴⁹ Valójában azonban nem csupán a diploma, de a februári pátens melletti kiállást is várta tőlük, miközben – ahogy Apponyi fogalmazott – ők nem kötelezték el magukat sohasem a pátens mellett, s ez „minket kötelezettségünkötől nemcsak feloldott, hanem lehetetlenné tette annak további telyesítését”.⁵⁰ Másrészt nagyfokú bizalmatlanság övezte működésüket az országgyűlés túlnyomó liberális többsége körében. 1861. május elején Dessewffy a következőképpen összegezte helyzetét: „Ami engem illet, nem sokat használhatok a jó ügynek. Kollégáim körében nagy bizalmatlanság uralkodik az 1848 előtti konzervatívokkal szemben, és nagyon óvatosnak kell lennem, hogy az ne növekedjék. Tevékenységem a kulisszák mögöttire korlátozódik – igyekszem az egészséges józan észnek prozelitákat csinálni. Ez is nagyon nehezen megy.”⁵¹ Világosan felmérte Dessewffy, hogy nagy kisebbségben lévén, nincs esélyük arra, hogy az országgyűlés menetét alapvetően befolyásolják, szakadást előidézni Deák vagy Teleki László–Tisza Kálmán táborában biztosan nem tudtak volna. S valójában nem is volt mire rábeszélni a parlamenti többséget, hiszen tudta, programját az uralkodó nem támogatja, ő pedig a februári pátens irányvonalának nem lehet propagátora. Maradt így számára a színpalak között folyó közvetítő politika, amiben viszont Dessewffyre méltán számítottak elváratai, s hogy azt nagyon fontosnak tekintették, mutatja például Vay egy távirata, amely június végén a Pesttől távol levő Dessewffyt azonnal Pestre hívja, mondván, jelenléte „elengedhetetlen”.⁵²

⁴⁸ Lásd a bizottság jelentését: Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyveiben idézett irományok. Pest 1861. 97–98.

⁴⁹ Például Szógyény levele Vayhoz. Bécs, 1861. ápr. 19. Lásd Emléklapok i. m. 407.; A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1861. jún. 27. Protokolle des österreichischen Ministerrates (1848–1867). Abteilung V: Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff. Bd. 2. 1. Mai 1861 – 2. November 1861. Bearbeitet von Stefan Malfèr. Mit einem Vorwort von Gerald Stourzh. Österreichischer Bundesverlag, Wien 1981. 169.

⁵⁰ Apponyi levele Vayhoz. Pest, 1861. máj. 2. Lásd Emléklapok i. m. 411.; A februári pátensről még a pátent aláírásával ellátó Szécsen is a következőképp nyilatkozott: „A 26-diki februári kiadványt Magyarországra kötelezőnek nem véli, s úgy fogja fel, hogy az csak mint királyi propositio tekintendő.” „Pest, 8. február”, „Bécs, 2. Márc[ius]” Lónyay Menyhért naplója i. m. 145.

⁵¹ Dessewffy levele Szécsenhez. Pozsony, 1861. máj. 2. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.

⁵² Vay távirata Dessewffyhez Szentmihályra. Bécs, 1861. jún. 30. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/e.

Dessewffy pedig az országgyűlési ülésteremben való feltűnő passzivitást valóban igen aktív háttértevékenységgel kombinálta, Ghyczy Kálmánnal, az alsóház elnökével, Lónyayval és Deákkal igyekezett folyamatos kapcsolatban maradni – nem eredmény nélkül. Április végén még úgy nyilatkozott, felirati javaslatának készültéről Deák nem szólt neki, s Lónyay Menyhért is feljegyezte naplójában a hónap elején: „Deák velem és Andrássy Gyulával ezeránt [V. Ferdinánd lemondásának formailag érvénytelen voltáról] beszélgetvén odahívta Telekyt, és később odajött Tisza és Gorove, azonban Ürményi és Desewffy Emil is megjelenvén, a beszélgetés félbeszakadt.” Május elején viszont Dessewffy már jelenti: Deák bizalmasan közölte vele fő vonalakban készülő felirati javaslata tartalmát, majd a második felirati javaslatot már előre megkapta olvasásra. Leveleiben úgy nyilatkozott, hogy Deák teljesen nyíltan beszél előtte, s Dessewffy úgy látta, Deák a perszónaluniót hangoztató retorika mögött hajlik a közjogi engedményekre, bár néhány ponton leveleiben jelzi, hogy ez pusztán az ő benyomása. Ez az interpretáció persze lehetett agitatív jellegű is, hiszen elsősorban Szécsent és a Bécsben tartózkodó többieket törekedett meggyőzni arról, hogy az engedékenységet vonalát képviseljük – de feltehetőleg maga is igyekezett így látni.⁵³ A feliratok előzetes betekintésre való átengedésén kívül egy gyakorlati együttműködésről tudunk: Révész Imrének a *pragmatica sanctio* magyar törvény mivoltát kétségbe vonó felszólalására cáfolatul Dessewffy készített egy feljegyzést, de mivel Deák maga akart válaszolni, a feljegyzést Deák rendelkezésére bocsátotta.⁵⁴

Az országgyűlés előre haladtával Dessewffy új típusú közvetítő szerepben találta magát. A „tranzakció” kettős iránya között súlyponteltolódás következett be. Ha a februári pátensig a fő cél az volt, hogy a magyarországi közvéleményt az októberi diploma alapelvei iránt kedvezőbb irányba hangolja, most egyre inkább az kötötte le energiáit nagy részét, hogy saját elvtársait s rajtuk keresztül az uralkodót és bécsi politikusait meggyőzze, fogadják el az 1848. áprilisi törvényeket a politikai párbeszéd alapjának. „Ezek a túlnyomórészt hiányos, rossz törvények azok, melyek a dolgok összefüggése révén a műveltek túlnyomó többsége és a tömegek számára egyfajta politikai vallássá váltak. Ez tény, amit én sokáig magamnak sem akartam elismerni – oly annyira világosak voltak számomra ezeknek a törvényeknek a hiányai, s olyan hihetetlennek tűnt számomra, hogy ilyen

⁵³ Dessewffy levelei Deákkal fenntartott megbeszéléseiről: Dessewffy levele Szécsenhez. Pest, 1861. ápr. 21., máj. 2.; Dessewffy levele Apponyhoz. Andrássy Györgyhöz, Vayhoz és Szögyényhez. Pest, 1861. júl. 9. MNL OL P 90 5/d. Ezeket a leveleit részben összefoglalja, részben ismerteti *Szabad Gy: Forradalom és kiegyezés* i. m. 447–448., 458., 476., 560, 569. Vö. „Pest, 7. Ápr[ilis] [1]861.” Lónyay Menyhért naplója i. m. 191.

⁵⁴ Dessewffy feljegyzése „*Pragmatica Sactio*” címmel [ceruzával rávezetve: 1861. jún. 1.] MNL OL P 90 5. tétel; *Szabad Gy: Forradalom és kiegyezés* i. m. 501.

határozottan ragaszkodnak azokhoz. De nem csukhatom be szemem a valóság előtt. Nincs olyan földi erő, mely képes lenne *elméletben* igazolni ezeket az eszméket, míg *gyakorlati* téren egészen természetes úton ahhoz jutunk el”⁵⁵ – összegezte álláspontját július közepén. Ehhez azonban Dessewffynek át kellett lépnie saját árnyékát, s ez persze nem ment egyik napról a másikra.

1860 őszén álláspontja a területi integritás helyreállítása kérdésében állt legközelebb a liberálisok felfogásához, bár szeptemberi programja erről kifejezetten nem szólt, de összesen két kancellári posztról beszélt (egy magyar kancellárról és egy kancellárról a birodalom többi tartománya számára), ami látenszen a magyar korona országainak egy államjogi egységként való kezelésére vallott. Egy 1860. november elején kelt levelében már kifejezetten azzal számolt, hogy a horvát és az erdélyi, valamint a magyarországi országgyűlés követeli majd az uniót, s ennek nyomán helyreáll a területi egység.⁵⁶

A második lépést az 1848. évi választójogi törvény alkalmazásának politikai kényszerűségként való elfogadása jelentette 1860 decemberében, pedig egy november eleji levelében még határozottan csak annak hiányait hangsúlyozta. Decembert követően azonban kitartott az elfogadás mellett, amikor 1861 januárjában elterjedt a szóbeszéd, hogy az uralkodó mégis oktrojálni fog választójogi szabályozást, ami ugyan az 1848-as paragrafusokra épül, de kihagyja belőlük azt, amely a választhatóságot magyar nyelvtudáshoz kötötte. Dessewffy bírálta ezt mint feleslegest, hiszen a választásokon úgy sem merik majd alkalmazni a korlátozást, az országgyűlés pedig egészen biztosan maga fogja indítványozni annak módosítását.⁵⁷

Az áprilisi törvények érvényének általános elismerését a politikai körülményekhez való kényszerű alkalmazkodás jegyében, „garantiák” mellett a rendelkezésre álló források szerint a konzervatív vezető férfiak közül először Szőgyény vetette fel 1861. január végén, mégpedig egyenesen az uralkodó előtt – persze

⁵⁵ Dessewffy Emil levele „Lieber Alter” megszólítással [Szécsenhez]. Pest, 1861. júl. 13. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.

⁵⁶ Dessewffy levele Szécsenhez. Szentmihály, 1860. nov. 2. MNL OL P 90 5/d. Vö. *Berzeviczy A.*: Az abszolutizmus kora i. m. 285.; *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 150.; A területi integritás helyreállításáról 1861 nyarán lásd Dessewffy levele „Lieber Alter” megszólítással [Szécsenhez]. Pest, 1861. júl. 13. MNL OL P 90 5/d.; Sennyey 1860. december elején így látta (Sennyey levele Dessewffyhez, Buda, 1860. dec. 6. MNL OL P 90 5/e.), ahogy Apponyi is 1861 májusában (Apponyi levele Vayhoz. Pest, 1861. máj. 16. Lásd Emléklapok i. m. 413.).

⁵⁷ Dessewffy levelei Szécsenhez. Szentmihály, 1860. nov. 2. és Pest, 1861. jan. 9. MNL OL P 90 5/d. Persze ez nem volt egyedi álláspont a konzervatív táboron belül. Szőgyény szerint a későbbi magyar kancellár, Zichy Hermann gróf már 1860 tavaszán azt fejtegette, hogy csak egy az 1848-i törvény alapján összehívott országgyűlés segíthet a politikai válság megoldásában. Idősb Szőgyény-Marich László i. m. 36.

süket fülekre találva.⁵⁸ Ezen álláspont következetes hangoztatója Bécsben 1861 késő tavaszán azonban Apponyi lett, Szőgyény már április elején feljegyezte, hogy Zsedényi Ede udvari tanácsos Apponyit fel akarta jelenteni az uralkodónál, hogy az 1848-as törvények mellett agitál.⁵⁹

Dessewffy részéről az első állásfoglalás e tekintetben április végén maradt fenn: „Ezzel az országgyűléssel – és akármely újonnan választandóval is – tranzakció csak 1848 bázisán lehetséges. Ezzel az igazsággal meg kell barátkozni” – írta Szécsennek. Érződik levelében az elbizonytalanodás, tőle igazán szokatlan módon úgy nyilatkozott, hogy nem állíthatja, hogy teljesen tisztában lenne azzal, mit is kellene csinálni.⁶⁰ Ugyancsak ekkor kelt Teleki Sándor tudósítása, melyben Dessewffyt még úgy jellemzi, mint azon kevesek egyikét az országgyűlésen, akik „a kibékítést minden áron akarják”, de néhány nappal később már árnyaltabban fogalmazott, nyilvánvalóan érzékelve az országgyűlésen jelenlevő konzervatívok közeledését az 1848-as jelszóhoz: „Ezek [a konzervatívok] éppen úgy mint mi, a 48-iki eszmét tüzték ki lobogóra, de ha reájuk biznánk, le fognák azt a neveltségig devalválni, amennyiben a biztosítékjainkra vonatkoznak, melyek benne foglalják a bécsi polytica ellenében. Azonban ez mind nem levén lehetséges, mert nem korszerű, és mert számuk nem elegendő, a kerékkötő szerepét viendik ezek, amennyire lehet, hogy gyöngittessék, lassíttassék mozgalmunk.”⁶¹

Dessewffy Deák felirati javaslatának abban a pontjában vélte megtalálni az archimedesi pontot, melyben a perszonálunió dinasztikus kötelekeit tiszteletben tartó állami önállóság programját hirdető Deák méltányosságra hivatkozva elképzelhetőként szolt a birodalom államadósságai egy részének átvállalásáról – amit 1848-ban a Batthyány-kormány még oly határozottan elutasított –, ezen túl a magyar parlament és a birodalom másik fele parlamentjének „eseti érintkezését” is elfogadhatónak minősítette. Azt fejtegette bécsi elvbarátainak, hogy nem arra kell figyelni, hogy az államjogi program a perszonálunió, hanem hogy ezen a

⁵⁸ Szőgyény levele Vayhoz. Bécs, 1861. jan. 28. Lásd Emléklapok i. m. 380.; Szőgyény véleményére lásd még Idősb Szőgyény-Marich László i. m. 59., illetve Szőgyény levele Vayhoz. Bécs, 1861. ápr. 17. Lásd Emléklapok i. m. 406.

⁵⁹ Szőgyény levelei Vayhoz. Bécs, 1861. ápr. 9., 11. Lásd Emléklapok i. m. 395–396.; Apponyi érvelését lásd Apponyi levele Vayhoz. Pest, 1861. máj. 16. Uo. 412–414. Május közepén Sennyey is hasonló beismerést tett: „Valljuk be őszintén, hogy súlyos hibát követtünk el akkor, mikor azt hittük, hogy az alkotmányos formákat feltételeken is bizonyos határok közt és kivételek mellett, helyreállíthatjuk. A közszellem sokkal erősebb ezen országban, semhogy azt mondhatnók neki: ennyit visszaadtam, többet nem adok.” Ő azonban nem az 1848-as törvények elfogadásának sürgetését látta maga számára kiútnak, hanem a hivataláról való lemondást. Sennyey levele Szőgyényhez. Pest, 1861. máj. 12. Lásd Idősb Szőgyény-Marich László i. m. 316.

⁶⁰ Dessewffy levele Szécsenhez. Pest, 1861. ápr. 21–22. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d., lásd *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 447. Vö. Szécsen levele Dessewffyhez. 1861. máj. 6. MNL OL P 90 5/e.

⁶¹ *Varga J.*: Határozatiak és feliratiak i. m. 194., 196–197.

praktikus téren történt Deák részéről közelítő lépés: „Ha egy ország, amelyik azt korábban soha nem akarta, most az osztrák államadóssághoz *törvényes úton* hozzájárulni kíván, hát hagyjuk meg neki azt az élvezetet, hogy tiszta perszonálunióról beszéljen; attól a pillanattól kezdve *valójában* mégis feladta azt.” (Kiemelés az eredeti szövegben.) El kell hagyni tehát az októberi diploma alapját: „Nem volt-e október 20-a embriószerű? Bizonyos jogok gyakorlása küldöttségekkel nem előfeltételezte a delegálók egyenjogúságát? És hol maradt az? És végül mi találtuk ki a szűkebb birodalmi tanácsot?”⁶²

Deák felirati javaslatának elhangzása után minden levelében annak tárgyalási alapul való elfogadása mellett érvelt, s ezt Deák bizalmasainak körében sem rejtette véka alá.⁶³ Közben világosan érzékelhetően átértelmezte saját egykori intencióit is az októberi diplomával kapcsolatban. Míg a megelőző őszön, mint láttuk, mindig a lezáratlanságot, fontos kérdések nyitva hagyását tekintette a politikai konfliktusok legfontosabb forrásának, a közvélemény felé a diploma továbbfejlesztettségére helyezve a hangsúlyt, immáron e befejezetlenségre, lezáratlanságra mint előre tervezett előnyre gondolt, ami megnyitja az utat a politikai továbblépés felé: azért hagyott a diploma sok kérdést nyitva, mert tudták, az országgyűlésnek el kell fogadnia az alapelveket, s a nyitva hagyott kérdéseket majd az országgyűlés kívánságának megfelelően kell rendezni. Deák feliratának kiindulópontként való elfogadásával csak ez történne. A diploma ezen értelmezése válik majd a konzervatív önértelmezés kánonjának részévé. 1864-ben Ludasi Mór, Apponyi körének bizalmi embere akkoriban már magától értetődően azt írja, hogy a diploma egyik alapgondolata épp az volt, hogy „az októberi eszmének a diplomában adott formája Magyarországra ne diktatórikusan legyen kiróva, hanem az államjogi kérdés megoldása a szabad egyezkedés útjára terelődjék”. „Az októberi diplomát nem tekintették a korona által kimondott utolsó szónak.”⁶⁴

Mindeközben Dessewffy új közvetítő elemet is beépít saját eredeti koncepciójába: egyrészt úgy nyilatkozik, hogy tulajdonképpen már a diploma engedélyezte az ország önadóztatási jogát (amiről persze a diplomában szó sem esett), azon túlmenően pedig felveti, bár a katonakötelezettség szabályozása a birodalmi

⁶² Dessewffy levele Szécsenhez. Pest, 1861. máj. 14. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.

⁶³ Dessewffy két levele Szécsenhez. Pest, 1861. máj. 14. és máj. 19. MNL OL P 90 5/d., Szécsen levele Dessewffyhez. Keltezés nélkül. Uo. 5/e. Levélváltásukat ismerteti *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 476.; Dessewffy levele Szécsenhez. Pest, 1861. jún. 26.; Dessewffy levele Apponyihoz, Andrássy Györgyhez, Vayhoz és Szögyényhez. Pest, 1861. júl. 9. MNL OL P 90 5/d. Dessewffy levele Vayhoz. Pest, 1861. júl. 9. Lásd Emléklapok i. m. 427–430; Vö. *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 569–570.; „Buda, 25. Máj[us] [1]861.” Lónyay Menyhért i. m. 254. persze e tekintetben sem magányos harcos ő a konzervatív táboron belül, Apponyi György és Szögyény László szintén e mellett kardoskodott. Vö. Idősb Szögyény-Marich László i. m. 100., 103.

⁶⁴ Dessewffy levele Apponyihoz. Pest, 1861. júl. 11. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d. Drei Jahre Verfassungstreit i. m. 92.

tanács jogköréhez tartozik, annak alapján azután az újoncozást az országgyűlések rendelhetnék el, amivel a hadügyek kicsiny szeletét igyekezett besorolni az országos ügyek közé, a magyar országgyűlés adómegszavazási joga mellett az újoncmegszavazási jogot is átmentve a rendi közjogból.⁶⁵ Sőt azt is felvetette, hogy a nyomorék és támogatásra szoruló volt honvédek egy része vizsgálat után visszakaphatná rangját, s ahhoz mért nyugdíjat folyósíthatnának számukra.⁶⁶ Nem valószínű, hogy e javaslatot bárki is szóba merete volna hozni az uralkodó előtt.

Az országgyűlés feliratára adandó válaszleirat megszületése előtt kifejezetten pozitív forgatókönyvet vázolt fel Dessewffy: minél előbb érkezzenek meg az erdélyi képviselők, azokat már jó előre Kolozsvárott meg kell nyerni a felirat ügyének, azzal kisebbségbe szorítani a határozati pártiakat. Ha az uralkodó elfogadja az 1848-as törvényes alapot kiindulópontnak, jöhet a „junctim”, azaz a felelős kormány kinevezése és az államjogi rendezés együttese. A nehézség abban áll, hogy Deákék követelik a minisztérium azonnali kinevezését, de szerinte, ha az uralkodó Budára jönne, az ellensúlyozhatná ezt, lépjen közvetlenül kapcsolatba az országgyűléssel. A hadsereg és a külügyek maradhatnának az uralkodó kezében, a birodalmi és országos pénzügyek szétválasztásával (az előbbiekre az udvartartás, a hadsereg és a diplomácia költségei tartoznának) megnyílna az út a megegyezés felé. Ha évente kétszer néhány hétre az uralkodó Budára jönne, megszűnne az egész lárma. Ghyczy Kálmán visszaemlékezése szerint már egyenesen az alakítandó magyar minisztérium tárcáinak elosztása foglalkoztatta.⁶⁷ Nem tudjuk, valóban ilyen könnyen áthidalhatónak tartotta-e a politikai szakadékokat az uralkodó és a magyar liberális elit közjogi elképzelései között, avagy agitatív célokból igyekezett azt kisebbiteni. Mindenesetre most is a szokott drámai módon értékelte a szituációt: „Ha a tranzakció ezen az országgyűlésen nem történik meg, örökre lehetetlenné válik” – jelentette ki már április végén, majd június végén, júliusban is nyomatékosította: az általa ajánlott útról letérve nincs visszafelé megállás egészen a Haynau-féle katonai diktatúráig, ami persze ugyanúgy nem hoz majd megoldást.⁶⁸

Július 9–12. között a korona magyar tanácsosai tárgyaltak arról, milyen leirati javaslatot terjesszenek a minisztertanács és az uralkodó elé. Dessewffy saját indítványt készített, mely egyáltalán nem említette sem az októberi diplomát, sem a februári pátenst, egyedül a *pragmatica sanctio*t minősítve alaptörvénynek. Javasolta, hogy az uralkodó jelentse ki: „az ország alkotmányos önállóságát és

⁶⁵ Dessewffy levele Apponyihoz. Pest, 1861. júl. 11. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.

⁶⁶ Vay levele Szőgyényhez. Golop, 1861. máj. 31. lásd Idősb Szőgyény-Marich László i. m. 332.

⁶⁷ Dessewffy levele Apponyihoz, Andrassy Györgyhez, Vayhoz és Szőgyényhez. Pest, 1861. júl. 9. MNL OL P 90 5/d.; Ghyczy visszaemlékezését lásd Deák Ferencz beszédei III. 136–138.

⁶⁸ Dessewffy levele Szécsenhez. Pest, 1861. ápr. 21. (német nyelvű), jún. 26. MNL OL P 90 5/d.

felelős belkormányzatának az 1848-diki törvények értelmében leendő megalakítását illető kívánságainak teljesítésétől sem vagyunk idegenek [...]”, tartalmazta irata a „teljesen független, felelős beligazgatás” ígéretét, de nem beszélt kormányról, csak arról, hogy az ország ügyeit „csupán magyar tanácsosaink által intézzük és intéztessük”.⁶⁹ Apponyi július 15-én értesítette őt a bécsi vitákról, miszerint ő, Mailáth, Szőgyény és Barkóczy János egyetértettek Dessewffyvel, míg Szécsen helytelenítette javaslatait, Vay pedig lavírozott. Eközben pedig ellenségeik gőzerővel dolgoztak az uralkodó meggyőzésén. „Minden reményt elvesztettem”, közölte már ekkor.⁷⁰ A „felelősségetek nagy és komoly” – figyelmeztette erre Dessewffy Apponyit, immáron nem többes szám első személyben fogalmazva, ezzel mintegy el is határolódva elvtársaitól.⁷¹ A leirat sorsát azután nem a magyar tanácsosok közötti nézeteltérés határozta meg, hanem az uralkodó döntése Schmerling keményvonalas leirattervezete mellett, ami után valóban nem maradt más, mint a magyar tanácsosok távozása a vezető posztokról.⁷²

De láthatólag Dessewffy még mindig nem adott fel minden reményt, bármennyire is illúzióknak tűnik, hogy hihette, érvei megtörhetik az uralkodó elzárkózását és Deákék ragaszkodását az 1848. áprilisi törvények teremtette jogi keretekhez. Augusztus elején is úgy nyilatkozott Lónyay előtt, hogy ha júliusban az uralkodó elfogadja a Dessewffy vagy Apponyi által javasolt leirat szövegét, „a kiegyenlítés igen megkönnyebbítettet volna”. S azt a megjegyzését, hogy augusztusban jól álltak a dolgok Bécsben, végképp nem nagyon lehet másnak, mint megalapozatlan illúzióknak tekinteni. Dessewffy ugyanis Forgách Antal gróf új kancellár személyéhez is várakozásokat fűzött, mondván, annak a maga goromba stílusával sikerülhet olyanokat is kivinni, ami a „finom és illedelmes” Vaynak és Szécsennek nem sikerült.⁷³ Közben azonban elvbarátainak írt leveleiben már a politikától való teljes elfordulásáról írt: „A politikával valószínűleg teljesen felhagyok. Az a szerencse dolga, s nem tudom nem felismerni, hogy abban *balszerencsés* vagyok.”⁷⁴ (Kiemelés az eredeti szövegben.) Pedig az elvtársak közül például Vay nem a visszavonulást, hanem egy magyar kormánypárt megalakítását fontolgatta: kilépni a liberálisok

⁶⁹ Dessewffy leirati javaslatát lásd Deák Ferencz beszédei III. 166–180., idézetek: 170., 177.; Dessewffy javaslatának értékeléséről lásd *Berzeviczy A.: Az abszolutizmus kora* i. m. 284–285.; *Szabad Gy.: Forradalom és kiegyezés* i. m. 571.

⁷⁰ Apponyi levele Dessewffyhez. [1861] júl. 15. MNL OL P 90 5/e.; Vö. *Idősb Szőgyény-Marich László* i. m. 115–116.

⁷¹ Dessewffy levele Apponyihoz. Pozsony, 1861. júl. 18. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.

⁷² Ezzel nem szakadt meg minden közvetítő tevékenység, hiszen augusztus közepén Apponyi és Mailáth javasolták, hogy az uralkodó egyelőre ne oszlassa fel, csak napolja el az országgyűlést. A minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1861. aug. 16., 19. Ministerratsprotokolle V/2. 285–297., 309.; Deák Ferencz beszédei III. 282.; Vö. *Szabad Gy.: Forradalom és kiegyezés* i. m. 596.

⁷³ „8. augusztus”, „Balatonfüred, 12. Aug[usztus].” Lónyay Menyhért naplója i. m. 305–308., 316.

⁷⁴ Dessewffy levele Szécsenhez. Bécs, 1861. aug. 12. (német nyelvű) MNL OL P 90 5/d.

árnyékából, szakítani a fúziós álmokkal s az októberi diploma zászlaját magasra emelni (a februári pátenst pedig minél előbb elfelejteni), nyíltan, önálló erőként kiállni: „[...] a jelen lázas, minden auctoritás nélküli világban okvetetlen szükségesnek látom, hogy *magyar kormány párt alakuljon*, mely az eddig oly ostobán uralkodó *honvédpolitikát* megtámadja, paralizálja, és egyenesen az Ország előtt bevallja, hogy igenis meg akarjuk az Országot menteni, és *Pecovicso*k és *Conservativek*, éspe-dig *austriai Politikával!* Ezt meg kell mondani – mert ha Magyarországra nézve ez a helyes politika, valamint én ezt tartom a helyesnek, akkor ezt meg kell mondani –, a honvéd politika, mely fegyvert nem mert fogni, mert nincs, mely minden külföldi Comis voyageurtól kapja nemzetellenes instructioit, mely a lengyel, oláh, szerb szövetségre építi jövődjét, egy olyanra, mely messze jövőbe[n] adhatna támaszt a hazának – egy ilyen politikát maga meztelenségébe[n] kell az Ország fóruma elé állítani és elnémítani.”⁷⁵ Nem ismerjük Dessewffy választát, de tudjuk, hogy az ő helyzetértékelésével teljesen ellentétes volt ez a harcias program. A kibontakozó megyei politikai ellenállási mozgalom, majd november elején a rendkívüli intézkedések bevezetése azután meghiusított bármiféle párttá alakulási törekvést, hogy majd Pálffy Móric gróf helytartó kísérelje meg 1862 nyarán – ugyancsak sikertelenül – egy a bécsi kormányzati politikát támogató kormánypárt összekovácsolását.

Epilógus

„...[másik ok] a sok baj, levelezés, irka firka, mit a magam családi, gazdasági és peres ügyeim, gyámnokság, Akadémia, Kazinczy ügy, Széchenyi szobor, tiszaszabályozási elnökség, Földhitelintézet nekem okoznak. Szemeim gyengülnek, egészségem hanyatlik – vénül a legény, és gyakran kifogyik az időből, hogy a legsürgetőbbeket végezhesse – és még mindezekhez a sok idővesztés az utazásban!” – jellemezte magát Dessewffy 1862 tavaszán.⁷⁶ Úgy tűnik, a provizórium éveiben tartotta magát elhatározásához: a politikai tér elhagyásához, bár jelen volt 1863 tavaszán az 1861. évi országgyűlés tagjai fényképalbumának Deák Ferencnek való ünnepélyes átadásán. Különösen feltűnő a korábbi „nagy tervkovács” hiánya viszont azok sorában, akik az uralkodó felkérésére Apponyi vezetésével egy lehetséges kiegyezési programot vázoltak fel 1862 végén, immáron az 1848-as törvények elfogadásának bázisán. Lehetséges, hogy Dessewffy zárkózott el a konziliáriusi szerep felújításától, de az is feltehető, hogy Ferenc József nem engedélyezte bevonását. 1864 őszétől azután megélnékültek a politikai tervezetések Magyarországon. Lónyay Menyhért is rögzítette 1865 késő tavaszán: Dessewffy „ismét a politikával foglalkozik”, sőt a

⁷⁵ Vay levele Dessewffyhoz. Ladány, 1861. aug. 26. (magyar nyelvű) MNL OL P 90 5/e.

⁷⁶ Dessewffy levele Pompéryhez. Pozsony, 1862. febr. 8. OSZK Kt. Levelestár.

színfalak mögött a megelőző hónapokban is közreműködött Ferenc József újabb politikai fordulatában, mégpedig Esterházy Móric gróf tárca nélküli miniszterrel fenntartott jó kapcsolatainak keresztül. Lónyay szerint Dessewffy indítványozta, hogy 1865 júniusára az Országos Gazdasági Egyesület kiállítására hívják meg az uralkodót – ami majd valóban az uralkodó és a magyarországi politikai elit közlekedésének legnyilvánvalóbb jele lett.⁷⁷ Ismét csak Lónyaytól származó információ az, hogy 1865 őszén is kikérték Dessewffy véleményét a birodalmi politika kormányrúdjánál levők, például Esterházy és Richard Belcredi gróf miniszterelnök, tehát „a provizórium megtörésénél is neki nevezetes befolyása volt”.⁷⁸ Más források is megerősítik, hogy elbarátainak kormányzati pozíciókba kerülésével igyekezett őket legalábbis időnként újra ellátni jó tanácsaival.⁷⁹

November 30-án Pozsonyban újra országgyűlési képviselőnek választották, ám december 7-én megrendült egészségi állapotára való tekintettel kénytelen volt lemondani,⁸⁰ pedig nagyon készült az újabb országgyűlésre. Már nyáron bizalmasan érdeklődött a kancellárián, mikorra várható az országgyűlés megnyitása az uralkodó személyes részvételével, mert akkorra készült időzíteni az Akadémia közgyűlését. „Nekem akkor beszélnem kell, beszédet tartanom, melynek jelentősége leszen. Nem lesz az politikai beszéd, de olyan mindenesetre, melynek hatása az országgyűlés elibe menő kedélyekre nem lesz semmi esetre rossz, sőt *jó leszen*. És éppen ez a fő oka kérdésemnek” – írta. (Kiemelés az eredeti szövegben.) De ez a forgatókönyve sem valósulhatott meg maradéktalanul: december 11-én tartották az akadémia ünnepélyes ülését először az elkészült új palotában, ám Dessewffy betegsége miatt nem lehetett jelen, megnyitó beszéde azonban elhangzott Vay tolmácsolásában (majd külön kiadványban megjelentette 1866 elején). Rákövetkező nap, 12-én gyűltek össze az országgyűlési képviselők előleges értekezletre, 13-án megérkezett az uralkodó a fővárosba, 14-én pedig sor került az országgyűlés megnyitására.⁸¹ Az annyira áhított közjogi megegyezés kialakításából azonban Dessewffy már nem vállalhatott részt.

⁷⁷ Lónyay információit lásd Deák Ferencz beszédei III. 409–410., 437., Kónyi közli Ghyczy Kálmán visszaemlékezésének ezzel egybevágó részletét is. Uo. 433.

⁷⁸ *Lónyay Menyhért*: Jegyzetek. 1864. töredékek. Buda 1864. nov. 27., dec. 20. MTA KIK Kt. Ms 5306/4.; Lónyay információit 1865 tavaszáról lásd Deák Ferencz beszédei III. 409–410., 437. Kónyi közli Ghyczy Kálmán visszaemlékezésének ezzel egybevágó részletét is uo. 433. Lónyay sorait 1866 decemberéből idézi *Dénes I. Z.*: Lónyay Menyhért visszaemlékezése Dessewffy Emilre i. m. 322.

⁷⁹ Vö. „Az ne praeoccupáljon senkit, hogy az országgyűlésnek mindjárt kezdetben sok kész törvényjavaslatot teszen elibe. Elég, ha Ófelsége vagy a Főkancellár megemlíti hogy mi mindent akar és fog tenni ez irányban a kormány. Erről látni fogja az ország, hogy a kormány a feladatokat comprehensiv szellemben fogja fel. De hiszen előtérbe[n] in primordio ügyis a közjogi kérdések lépendenek.” Dessewffy levele a magyar udvari kancellária egyik udvari tanácsosához. Szentmihály, 1865. júl. 10. MNL OL P 344 Kállay Béni iratok B/a.

⁸⁰ Dessewffy Emil levele választóihoz. Szentmihály, 1865. dec. 7., Pesti Napló 1865. december 14.

⁸¹ Dessewffy levele a magyar udvari kancellária egyik udvari tanácsosához. Pest, 1865. júl. 1. MNL OL P 344 B/a.; Dessewffy levelei Csengery Antalhoz. Szentmihály, 1865. jún. 10., dec. 10., dec. 11.

EMIL DESSEWFFY IN A NEW TYPE OF MEDIATORY ROLE – 1860–1861

by Ágnes Deák

SUMMARY

An influential member of the Hungarian camp of conservative politicians, Count Emil Dessewffy had been known from the early 1840s, alongside his publicistic activity, as the confidential background adviser of government officials. Over the revolution and fight for independence in 1848-1849, he urged in equally confidential political memoranda for a merciless suppression of the Hungarian revolutionary government. The subsequent neo-absolutist regime pressed him into opposition, however. His memorandum-making activity was only renewed from the late summer of 1859, and the imperial diploma of October 1860 evidently bore the imprint of Dessewffy's suggestions, albeit diverging from them at several important points. Thereafter, Dessewffy assumed no official position, but clandestinely continued to give counsel to his conservative allies in governmental position, hoping that the October diploma would be liable to further improvement. In the meantime, he also tried to give a positive twist to Hungarian public opinion. Yet, torn between hopes and doubts, by the end of April 1861 he had emerged in a completely new role: voicing the necessity of compromise with the constitutional program of the Hungarian liberals, he tried to influence accordingly the emperor and the decision-makers at Vienna. The dissolution of the diet in August 1861 brought failure for him in both of his roles, however.

OSZK Kt. Levelestár. Az éves közgyűlési időpont meghatározása körüli nézeteltérésekre lásd „Magyar Tud. akadémia. XXIII., XXIV.” Pesti Napló, 1865. június 13.; „Magyar Tud. Akadémia. XXX.” Uo. 1865. július 5.; *Gróf Dessewffy Emil: A Magyar Tudományos Akadémia és nemzetiségünk feladatai. Két akadémiai beszéd.* Pest 1866.

